АЗӘРБАЈЧАН

ӘДӘБИ - БӘДИИ ЖУРНАЛ

АРХИВ

1

1984

Бу вахт гапынын зәнки чалынды.

Кәрим мүәллим кәлиб гапыны ачды.

Почталјон иди, Кәрим мүәллимә телеграм верди вә кағызына гол чәкдириб кетди.

Кәрим мүәллим әлиндә тутдуғу телеграмы охуду, сонра бир дә охуду.

Телеграм Салмандан иди, јазырды ки, нараһат олмајын, хәстәханадан чыхырам вә һеч кимин дә Парисә кәлмәјинә еһтијач јохду.

Зүлејха зәнкин сәсинә күндәликдән ајрылыб дуруб гапынын јанына кәлмишди вә Кәрим мүәллимдән һеч нә сорушмады, телеграмы алыб өзү охуду вә деди:

— Ахмаг Салман! Мән онун јеринә олсајдым, инди һамынызы кәтиртмишдим Парисә!

Кәрим мүәллим отаға тәрәф кедә-кедә фикирләшди ки, кәрәк бајаг тәклиф едәјәјди ки, Парисә Нуридә кетсин, амма ганадынабахмамышды ки, нә биләјди ки, ахыры белә олачаг; сонра Кәрим мүәллим нәвәсинин чарпајысынын јанында ајаг сахлады.

Ушаг көзләринин габағында ојнатдығы әлләринә бахырды, сонра Кәрим мүәллимә бахды, јенә дә әлләринә бахды вә бирдән-бирә бәркдән ағламаға башлады.

Кәрим мүәллим өзүнү сахлаја билмәјиб:

— Һә, башлады јенә чығырмаға... — деди.

Зүлејха:

— Е'тираз едир дә! — деди.

Кәрим мүәллим галын гашларыны чатды:

— Нә е'тираз? Кимә е'тираз едир?

Зүлејха:

— Елә бизим һамымыза! — деди, сонра күлдү: — Протест еләјир бизә! — сонра да бөјүк отаға гајытды ки, о накам мәһәббәтин сонунчу јадикары олан гоша билетә јенә дә тамаша eләсин.

Кәрим мүәллим гызынын сөзләриндән бир шеј баша дүшмәди, кәлиб пәнчәрәнин габағында дајанды вә гаршыдакы баға бахды: тәгаүдчүләр отуруб домино вә нәрд ојнајырдылар вә хәбәрләри јох иди ки, бу күн сәһәрин көзү ачылмамыш санитарлар бу бағдан нечә саһибсиз ит апардылар, сонра Кәрим мүәллимин јадына дүшдү ки, шәһәр советинә мәктуб јазмалыдыр вә бу күнүн ишини сабаһа гојмаг лазым дејил; гәләм-кағыз көтүрүб мизин архасына кечди, амма ушаг чох бәрк ағлајырды вә Кәрим мүәллимин фикирләрини дағыдырды.

Ушағы киритмәк олмады, кечә јорулуб јатана гәдәр ағлады.

БЕШ ДӘГИГӘ ВӘ ӘБӘДИЈЈӘТ

7 август 1983-чү ил. Базар күнү. Саат 20.10. Һаванын дәрәчәси +37. Тәјјарә лиманы.

Һәмин базар күнү шүшәдән көрүнән аеродром мејданчасы күнүн алтында елә бил ки, кимсәсиз, изсиз-ләпирсиз бетон сәһра парчасы иди вә һәмин бетон сәһра парчасына нәһәнк тәјјарә көлкәси дүшмүшдү; елә бил ки, тәјјарә өзү о бетон сәһра бошлуғунда әријиб јох олмушду, көрүнмүрдү, тәкчә көлкәси нәһәнк бир ләкә олуб бетон сәһраја һопмушду вә Мәрдан Дадашлы нәһајәт ки, көзүнү һәмин тәјјарә көлкәсиндән, бетон сәһра парчасындакы о нәһәнк ләкәдән чәкди.

Мәрдан Дадашлынын гырх једди јашы вар иди, елмләр доктору, академијанын мүхбир үзвү, елми тәдгигат институтунун мүдири иди вә Мәрдан Дадашлынын өзүнүн өзү илә зарафаты вар иди: һәрдән

тәсадүфән күзкүдә, јахуд шүшәдә өз әксини көрәндә өзү өзүндән сорушурду:

— Нә вар, нә јох?

Әслиндә бу суалда чаваб да вар иди, чүнки Мәрдан Дадашлы бу суалы өзүнә елә верирди ки, тонунда, истеһзасында бир архајынлыг, раһатлыг да вар иди, јә'ни ки, һәр шеј ә'ладыр, амма бу дәфә шүшәнин шәффафлығында өзүнү сезәндә һәмин суалы вермәјә, өзү илә зарафат етмәјә мачал тапмады, чүнки шүшәдәки зәиф әкси о нәһәнк тәјјарә көлкәси ичиндә итди вә һәмин нәһәнк тәјјарә көлкәси Мәрдан Дадашлынын үрәјини сыхды.

Нә үчүн белә олду? Кәрәк әксинә олајды, чүнки һаванын бу чырһачырында о тәјјарә көлкәси, һесабла, сәринликдән хәбәр вермәли иди, әлбәттә, белә олмалы иди, амма белә олмады вә Мәрдан Дадашлы о нәһәнк көлкәдә нәсә бир гејри-тәбиилик, сүн'илик һисс етди, Мәрдан Дадашлыја елә кәлди ки, о көлкәдә сәринлик јох, бир буз сојуғу вар вә бу буз сојуғу, дағ сојуғу, јахуд гыш сојуғу дејил, мејитхана сојуғудур.

Мәрдан Дадашлы индичә кечирдији бу әт үрпәшдирән һиссә һејрәт етди, чүнки индијә гәдәр белә шејләр олмазды; нәдән иди бу, јаваш-јаваш гочалыр, нәдир?

Севг-тәбии тәјјарәнин билетини чибиндән чыхарыб бахды: биринчи сыра, биринчи јер иди вә Мәрдан Дадашлынын һәмишәки овгаты өзүнә гајытды: «биринчи» сөзүндә хош бир сеһр вар иди, бир архајынчылыг, раһатлыг вар иди.

Мәрдан Дадашлы јерә гојдуғу «дипломат» портфелини көтүрүб гапыја тәрәф кетди. Тәјјарәјә миник башламышды.

Сонра «ТУ-154» һаваја галхды.

Сән биринчи сырада, биринчи јердә отурмушдун, иллүминатордан бахырдын вә тәјјарә һаваја галхдыгча, јер сәндән узаглашдыгча, машынлар, биналар кичилдикчә сән фикирләшдин ки, әслиндә бу мәсафә сәнин һәјатынын, талејинин мәсафәсидир, чүнки чәми ијирми беш ил бундан әввәл — ијирми беш ил нәдир ки? — бах, о ашағыда көрүнән адамлар кими кичик идин, университети тәзәчә битирмишдин, кимсәсиз вә јазыг идин, һарада ишләјәчәјини, нә едәчәјини билмирдин вә бу күн, чәми ијирми беш илдән сонра — ијирми беш ил нәдир ки?—бу тәјјарә јүксәклијиндән о кимсәсиз вә јазыг чаван оғлана бахырсан вә күлүмсәјирсән, чүнки о чаван оғланын тәсәввүрүнә белә кәтирмәјә чәсарәт етмәдији бир кәләчәк сәнин үчүн артыг кечмишдә галмышды вә о тәчрүбәсиз, садәлөвһ чавандан фәргли олараг, бу күн сән кәләчәји көрүрсән, даһа доғрусу, кәләчәји нечә көрмәк истәјирсәнсә, билирсән ки, елә дә олачаг, чүнки сәнин күчүн вар, сәнин ағлын вә бачарығын вар. Мән билирәм, сән һеч бир ичласда, һеч бир мәчлисдә, һәтта евдә, арвадынла сөһбәтдә белә, өзүндән демәмисән, өзүнү тә'рифләмәмисән, амма өзүн һәмишә өзүнлә фәхр етмисән вә буну өзүндән кизләтмәмисән дә, чүнки һеч ким билмәсә дә сән өзүн јахшы билирсән ки, бу күнә гәдәр, јә'ни 1983-чү илин бу исти август күнүнә кими, һәјатда нә әлдә етмисәнсә, јалныз өзүн етмисән, һеч ким сәнә көмәк етмәјиб, бүтүн бу илләр әрзиндә сән һәмишә һәјатла үзбәүз дајанмысан вә бу үзбәүз мүбаризәдә сәнин јеканә көмәкчин, јеканә мәсләһәтчин сән өзүн олмусан.

Инсанлар көздән итди, сонра машынлар көрүнмәди, сонра биналар јох олду, торпаг јох олду, сонра һәр тәрәфи сүд ағлығында булудлар бүрүдү, сонра о ағаппаг булудлар да топа-топа ашағыда галды вә сән јенә күлүмсәдин, чүнки о ағаппаг булудлар ичиндә јенә һәмин кимсәсиз чаван оғланы көрдүн вә евсиз-ешиксиз, ишсиз, аилә-

сиз о оғланын үрәјиндәки никаранлыг узаг вә хош бир хатирә кими сәнин бүтүн синирләринә јајылды.

Хатирәләр јалныз һадисәләрлә, јалныз инсанларла бағлы олмур, һиссләрин дә хатирәси јадикар галыр вә сән инди о узаг вә јахын кечмишин јадына сала-сала һәмин хатирәләрдән бәлкә дә ән әзизини, ән истисини јашајырдын, елә бил ки, гышдыр, гышын лап оғланчағыдыр, амма јахшыча күркүн вар, үшүмүрсән, һәтта истидир сәнә, үрәјин дә раһатдыр, амма бирдән-бирә јазын сонлары јадына дүшүр вә бүтүн ичини бир јаз һәрарәти бүрүјүр — о кимсәсиз чаванын кәләчәклә бағлы вә үмумијјәтлә, һәјатла бағлы, үрәјини јејән никаранлыг һиссләрини бу күн сән, бах беләчә хатырлајырдын вә хатырладығын о һиссләр инди беләчә бир јаз һәрарәти, јаз әтри кәтирирди сәнә. Әслиндә сән бу күн, көјүн једдинчи гатында тәјјарә илә учдуғун бу дәгигәләрдә о узаг вә јахын кечмишдә галмыш һәмин чаван оғланы өз оғлун кими севирдин вә ону көзләринин габағына кәтирә-кәтирә онун гаршысында бир ата кими өјүнүрдүн, гүрур һисси кечирирдин. Әслиндә һәмин бу дәгигәләрдә сәнин үч оғлун вар иди, икиси индичә сәни тәјјарә лиманында јола салмышды, аталары илә фәхр едән, һамынын бармагла көстәрдији бу күчлү, јарашыглы вә истеʼдадлы оғланлар, бир дә ки, онларын јашыды олан, амма һәмишәлик кечмишдә — узаг вә јахын кечмишдә галмыш о садәлөвһ чаван оғлан, јәʼни ијирми беш ил бундан әввәлки сән. Сән јетим идин, атан мүһарибәдә һәлак олмушду, анан онун-бунун пал-палтарыны, габ-гашығыны јуја-јуја сәни бир гарны ач, бир гарны тох бөјүтмүшдү, рајондан кәлиб Бакыда анчаг тәгаүдлә долана-долана университети битирмишдин вә әлбәттә, сән о вахт нечә ағлына кәтирә биләрдин ки, илләр кечәчәк, мәшһур алим олачагсан, китабларын дилләрдән-дилләрә тәрҹүмә олуначаг, евин-ешијин, көзәл арвадын, көзәл вә ағыллы оғланларын олачаг вә сәнин танымадығын адамлар күчәдә сәнинлә саламлашыб архаңча бир-бирләринә: «— Бу филанкәсдир!» — дејәчәкләр.

О сүд кими ағ топа-топа булудлар да ашағыда галды вә көрүнмәз олду, иллүминаторун шүшәси әввәли-ахыры көрүнмәјән мави бир бошлуға бүрүндү, сәрнишинләрдән кимиси мүркүләди, кимиси китаб, гәзет-журнал охумаға башлады, кимиси сөһбәт етди, амма сән һәмин мави бошлуг ичиндә, иллүминаторун шүшәсиндә өз шәффаф әксини көрдүн вә јенә дә өзүн өзүнлә зарафат етдин: «—Нә вар, нә јох?» Сән јенә дә күлүмсәдин, сонра көзләрини о әввәлсиз-ахырсыз мави бошлугдан чәкиб башыны архаја чевирдин вә креслоларын арасындан сәрнишинләрә өтәри бир нәзәр салдын, һәмишәки кими, бир-ики таныш сифәт көрдүн, саламларыны алдын, амма ким олдугларыны билмәдин, сонра көзүн анасынын јанында отурмуш беш-алты јашлы бир гыз ушағына саташды вә сән о ушағын да үзүнә күлүмсәдин. Тәјјарәдә балача ушаглар көрмәк һәмишә сәни севиндирирди, чүнки тәјјарәдә ки, беләчә балача, мәʼсум ушаглар вар иди, демәли, учуш уғурлу олачагды, нечә ки, раһат һаваја галхмышдыныз, еләчә дә раһат јерә енәчәкдиниз. Әлбәттә, сән билирдин ки, бу севинч һиссиндә бир садәлөвһлүк вар, тале әмансыздыр вә ушаға, чавана, гоҹаја бахмыр, амма, һәр һалда, бу әмансызлыг ичиндә ушаг мәʼсумлуғу, ушаг тәмизлији көрмәк һәмишә сәнин үчүн хош иди, сәни севиндирирди. Дүздүр, бу ушаг тәмизлији, мәʼсумлуғу һәрдән сәнин үрәјинә бир гүссә, гәмкинлик дә кәтирирди, амма бу гүссә, гәмкинлик чох јүнкүл олурду, учуб кедирди, елә бил ки, көјә чәрпәләнк учурмусан, бирдән сап гырылды, чәрпәләнк дә учуб кетди, көздән итди; о сапын гырылмасына, әлбәттә, һајыфсыланырдын, амма сонра азадлыға чыхмыш о чәрпәләнкин идарә олунмајан, сәрбәст учушу һәмин тәәссүфү јаддан чыхарырды, даһа

доғрусу һәмин тәәссүфә бир илыглыг, сәмимилик кәтирирди. Сән бәʼзән өзүн үчүн дә ајдын олмајан һәсрәтә бәнзәр бир һисс кечирирдин, гуҹағында ушаг ојнатмаг истәјирдин, евдә дә һәр күн балача ушаг көрмәк истәјирдин. Бәʼзән евдә, иш отағында гапыны бағлајыб јазы мизинин архасына кечирдин, ишләмәјә башлајырдын, амма бирдән-бирә әлиндә тутдуғун гәләм дајанырды вә сән аз гала чисмани сурәтдә һисс едирдин ки, бир ушаг тәбәссүмү көрмәк истәјирсән, о ушаг тәбәссүмүндә гызынмаг истәјирсән, һәтта бәʼзән тәәҹҹүб сәни бүрүјүрдү, чүнки сәнә елә кәлирди ки, әслиндә о ушаг тәбәссүмүндә кизләнмәк истәјирсән.

Сән башыны анасынын голуна сөјкәмиш о беш-алты јашлы гыз ушағына баха-баха фикирләшдин ки, ејби јох, бир-ики илдән сонра баба олачагсан, нәвәләр кәләчәк дүнјаја вә һәмин нәвәләрин тәбәссүмү сәнин башынын үстүндән әскик олмајачаг. Әлбәттә, сән баша дүшүрдүн ки, фикирләрини, һиссләрини бир аз учузлашдырырсан, сөһбәт јалныз һәгиги мәʼнада ушагдан кетмир, сөһбәт ушаг тәбәссүмүнүн тәмизлијиндән, сафлығындан, шәффафлығындан кедир, амма сән бу чүр, нечә дејәрләр, дәринә кетмәји хошламырдын вә кетмирдин дә.

Сән иллүминаторун шүшәсинә бојланыб һәр тәрәфи бүрүмүш бошлуға бахдын вә бу мавилик дә јаваш-јаваш итирди, бошлуг тутгунлашырды, гаралырды, кечә дүшүрдү вә сән «дипломат»ы ачдын, бу күнкү гәзетләри чыхарыб тәјјарәнин ишығында охумаға башладын: Јухары Волтада дөвләт чеврилиши олмушду, капитан Томас Санкаранын башчылыг етдији «Милли Ингилаб Шурасы» һакимијјәти әлә алмышды; Ф. Һәбибин јеринә АБШ президентинин Јахын Шәргдә хүсуси нүмајәндәси вәзифәсинә тәʼјин олунмуш Р. Макфарлејн Бејрутдә данышыглар апармаға башламышды: Лерик рајонунун Шәһәрәтук адлы әразисиндә он мин тон һәчминдә үзүм гәбул едәчәк јени шәраб заводунун тикинтисинә башланмышды. Сән һәрдәнбир көзләрини гәзетдән ајырыб иллүминаторун шүшәсиндән чөлә бахырдын, һава тамам гаралмышды, һеч нә көрүнмүрдү вә сән јенидән гәзетләри охујурдун. Бирдән, гәфләтән, тамам көзләнилмәдән һәр шеј дәјишди. Бирдән тәјјарәјә зүлмәт гаранлыг чөкдү. Сән әввәлчә һеч нә баша дүшмәдин. Сән әввәлчә билмәдин ки, нә олуб. Сонра сәрнишинләрин күјүнү ешитдин вә сән баша дүшдүн ки, тәјјарәнин ишыглары сөнүб. Сән баша дүшдүн ки, нәсә олуб, тәјјарәдә гәза вар вә сәнин бүтүн түкләрин габарды.

Саат 21.11. Һүндүрлүк 10200 м. Сүр'әт 870 км. Һаванын дәрәҹәси—51.

«Ту-154»-үн тәјјарәчи кабинәси.

Екипаж дөрд нәфәрдән ибарәт иди: командир, мүһәндис, 2-чи тәјјарәчи, штурман.

ТӘЈЈАРӘ МҮҺӘНДИСИ. Кенераторларын үчү дә дајанды, командир!

КОМАНДИР. Газы азалдын. Тә'чили енирик.

ШТУРМАН. Саға дөнмәк! Курсу 30 дәрәҹә артырмаг!..

2-чи ТӘЈЈАРӘЧИ. Бакы! Бакы! 85 510. Тәјјарәдә насазлыг вар. Тәјјарәдә насазлыг вар! Тә'чили енирик.

Бирдән-бирә сәнин гулагларын батды, елә бил бурнун да тутулду, сән тәнкәнәфәс олдун вә бүтүн дәһшәти илә һисс етдин ки, даһа бошлуг ичиндә учмурсан, бир даш парчасы кими, сүр'әтлә дүшүрсән, елә бил ки, сылдырым гајадан гопуб учурума кедирсән вә һәр тәрәф зүлмәт гаранлыгдыр. Сән нә сәрнишинләрин сәсини ешидирдин, нә дә стүардессанын дедикләрини вә бу гаранлыг ичиндә елә бил ки, бирдән-

бирә өз көзләрини көрдүн: көзләрин парылдајырды, бөјүмүшдү, аз
галырды һәдәгәсиндән чыхсын вә сән баша дүшдүн ки, артыг һәр шеј
битди, бир учуз өлүм сәни учурумун дибинә апарырды, сонра бир ан,
чәми бирчә ан сән өзүн өзүнә һејрәт етдин, чүнки сән бу дәрәчәдә гор-
хаг олдуғуну билмәздин вә бу кәшф сәни сарсытды, сәнә елә кәлди ки,
бирдән-бирә бүтүн ичин ганады, гыпгырмызы ганла долду. Сән јерин-
дән галхмаг истәдин, гышгырмаг истәдин, амма нә сәсин чыхды, нә да
јериндән тәрпәндин вә бирдән-бирә атанын сифәти сәнин көзләринин
гаршысына кәлди. Атан чох чаванды, сәнин о узаг кечмишдә галмыш
чаванлығына охшајырды вә әвәлләр сән ону јахшы хатырлаја бил-
мәздин, амма инди сифәтинин бүтүн чизкиләрини көрдүн, сонра ана-
ны көрдүн, сонра арвадыны, оғланларыны көрдүн, сонра мүхтәлиф
сималар сүр'әтлә кәлиб көзләринин габағындан кечди, ушаг вахты
ешитдијин лајлалары, бајатылары, нағыллары хатырладын вә бу дәм
сәнин бејниндә елә бир сүр'әт вар иди ки, һәмин сүр'әт сәни учуру-
мун дибинә апаран сүр'әти дә үстәләмишди вә сән инди тамамилә
бејниндәки сүр'әтин ихтијарында идин. Сәнин бүтүн синирләриндә
бир јалвармаг еһтирасы јаранмышды, сән кимәсә, нәјәсә јалвармаг
истәјирдин, сән имдад истәјирдин, аман истәјирдин. Бир дәфә Сү-
лејман пејғәмбәрин јанына ики арвад кәлди вә бу арвадлардан бири
деди: «— Ја пејғәмбәр! Биз бир кишинин арвадыјыг, ејни вахтда һә-
рәмиз бир оғлан доғмушуг. Дүнән кечә бу арвад јухулу олуб, өз уша-
ғы алтында галыб боғулуб, сонра өлү ушағы кизлинчә мәним јаныма
гојуб, оғлуму көтүрүб. Баламы ондан алыб өзүмә гајтар». Икинчи
арвад бу сөзләрин һамысына бөһтан деди. Сүлејман пејғәмбәр көј
көзләрини гыјыб арвадлара бахды вә елә бил ки, сән дә бу дәм Сүлеј-
ман пејғәмбәрин о гыјылмыш көј көзләрини көрдүн вә бу көзләрин
бахышы сәнин бүтүн ичинә ишләди. Сонра пејғәмбәр ушағы кәтирт-
дирди вә гылынчыны һирслә һәмин ушағын башы үзәринә галдырыб де-
ди: «— Инди ушағы тән јары бөлүб һәрәнизә бир тәрәфини верәчәјәм.
Онда мәндән разы галарсыныз». Биринчи арвад өзүнү пејғәмбәрин
ајагларына атды: «—Ону өлдүрмә! — деди. — Вер бу арвада, кимә ве-
рирсән, вер, амма өлдүрмә!» Икинчи арвад: «—Һөкмүн әдаләтлиди,
ја пејғәмбәр!»—деди вә бундан сонра пејғәмбәр ушағы әсл анасына—
биринчи арвада верди. Сән дә өзүнү, бах, беләчә ајаг алтына атмаг
истәјирдин, имдад истәјирдин, амма о арвад әдаләт истәјирди, әда-
ләт умурду вә әдаләт дә галиб кәлди, бәс сән нә истәјирсән?

**Саат 21.12. Һүндүрлүк 9000 м. Сүр'әт 870 км. Һаванын дәрә-
чәси—44.**
«Ту-154»үн тәјјарәчи кабинәси.
Мүһәндис кенераторларын мүһафизәси системини јохлајыр.
КОМАНДИР. Бакы! Бакы! 85 510. 85 510. Електрик шәбә-
кәсинин мүһафизә автоматлары кенераторлары сөндүрүб.
Електрик шәбәкәсинин мүһафизә автоматлары кенераторла-
ры сөндүрүб. Енмәји давам едирәм.

Сән бирдән-бирә бир чаға чығыртысы ешитдин вә әввәлчә елә
билдин ки, һәмин чағадыр — арвадларын Сүлејманын јанына кәтир-
дији чаға, сонра сәнә елә кәлди ки, јох, бу чаға сәнин нәвәндир, үч
илдән, беш илдән сонра дүнјаја кәләчәк нәвән, индидән сәнинчүн аг-
лајыр, амма сонра баша дүшдүн ки, јох, бу чаға башга чағадыр. Сә-
нин гулагларына кәлән бу чаға чығыртысында нәсә таныш бир нәфәс
вар иди, сән о чағаны көрмүрдүн, амма һисс едирдин ки, о чаға ки-
мәсә охшајыр вә сән бурасыны да һисс едирдин ки, о чаға чығырты-
сы индичә сәни гојнуна алыб үрәјин елә бир дәрининә апарачаг ки,

орада сәнин үчүн даһа пис олачаг вә ән јахшысы будур ки, о чағаны
танымајасан вә беләчә һәр шеј гуртарсын. Сәнә елә кәлди ки, индичә
бир курулту гопачаг, партлајыш олачаг вә сән раһатланачагсан, бун-
дан сонра һеч кими көрмәјәчәксән вә һеч кими ешитмәјәчәксән. Га-
ранлыг ичиндә сәни бир даш парчасы кими учурума апаран бу сүр'-
әт дә даһа әввәлки кими дәһшәтли көрүнмәди, чүнки сән инди чаны-
ны о чаға чығыртысындан гуртармаг истәјирдин, чүнки һисс едир-
дин, индичә таныјачагсан ону, индичә таныјачагсан вә бу заман о ча-
ға чығыртысынын мүшајиәти илә сән әлини тахта кими гупгуру синә-
синә вура-вура шивән гопаран о гарынын сәсини ешитдин:

Алты бәдөв атлы,
Әли чәркәз гамчылы,
Архасы дағ дәстәли,
Чијни зәр түфәнкли,
Күмүш хәнчәрли,
Ат бағры чатладан,
Дүшмән бағры јаран,
Аслан үрәкли,
Шир биләкли,
Бәнөвшә бығлы,
Мина бојлу,
Дарваза күрәкли,
Кен синәли,
Көзү гызлар овчусу,
Дили гызлар елчиси, оғлум, вај!..

О гарынын тахта синәси көмкөј көјәриб ганчыр олмушду вә һәр
дәфә дә гуру, дәјәнәкли әлини зәрблә, јана-јана, көјәрә-көјәрә тахта
синәсинә вурдугча гахач бармагларынын јери о ганчыр ичиндә ағап-
пағ ағарырды вә сән, әлбәттә, һеч вахт ағлына кәтирмәздин ки, о
гарыны беләчә јаддашында сахламысан, оғлунун чәназәсинин ардын-
ча о гарынын дәли кими гышгыра-гышгыра дедији сөзләр беләчә
бејнинә һопуб:

Кедән гара атлы, кетмә,
Јолун узагды, кетмә,
Ананын, бачынын көз јашы,
Сәнә дузагды, кетмә, оғлум, вај!..

О гарынын дедији вә инди сәнин чох ајдын, дәгиг ешитдијин бу
сөзләр бирчә анын ичиндә сәнин додагларыны сәјритди, көзләрини
јашартды, гәһәр сәни боғду, чүнки сәнә елә кәлди ки, өз анан дири-
либ, тахта синәси ганчыр-ганчыр олмуш о дәли гары сәнин анандыр
вә бу сөзләри сәнинчүн дејир, амма бу лап бирчә ан чәкди, чүнки о
чаға јенә дә бәркдән гышгырды вә бу дәфә сән һәмин чағаны да, һәмин
гарыны да таныдын.

**Саат 21.13. Һүндүрлүк 7500 м. Сүр'әт 800 км. Һаванын дәрә-
чәси—34.**
«Ту-154»-үн тәјјарәчи кабинәси.
МҮҺӘНДИС. Командир, енержи шәбәкәсинин мүһафизә сис-
темини јохламаг лазымдыр, иҹазә вер, кедим јохлајым.
КОМАНДИР. Кет... Бакы! Бакы! 85 510. Енмәји давам еди-
рәм. Енмәји давам едирәм.

Сән о ушағы һеч вахт көрмәмишдин, амма инди баша дүшдүн ки,
бу чығыран чаға одур, һеч вахт көрмәдијин һәмин ушагдыр, атасы
өләндән сонра анадан олан ушагдыр вә о дәли гары да о өлән оғла-

нын анасы иди, сән о гарыны көрмүшдүн, дәфн мәрасиминдә көрмүшдүн. Сән көзләрини кип-кип гападын, чүнки тахта синәси ганчыр олмуш о гарыны фикринә кәтирмәк истәмирдин, амма өмрүндә чәми бирчә дәфә, өзү дә беш-он дәгигәлик көрдүјүн о гары сәнин кип өртүлмүш көзләринин габағындан кетмәди вә сәнә елә кәлди ки, оғлунун дәфн мәрасиминдә дәрд әлиндән дәли олмуш о гары гахач бармагларыны индичә сәнин көзләринин ичинә сохачаг, сәнин сифәтини синәни дидиб-дидишдирәчәк вә сән о гаранлыг ичиндә учурумун дибинә даһа да тез дүшмәк истәдин, сән истәдин ки, тәјјарәни индичә јерә чырпачаг о сүр'әт даһа да артсын вә сән һәмин гарынын әлиндән хилас оласан.

Тәјјарә титрәди вә сән елә бил нәјәсә илишдин, ким исә сәни тутуб сахлады, сәнин үрәјиндә бир үмид јаранды, сән елә билдин ки, хилас олдун, киминсә, нәјинсә сәнә рәһми кәлди, амма елә һәмин андача сән горхдун ки, белә бир рәһмә лајиг дејилсән, сәни сахлајыб бахачаглар вә јенә дә туллајачаглар, атачаглар вә доғрудан да елә бил ки, сәни јенә дә учурума атдылар вә сән о дәһшәтли сүр'әтлә учурумун дибинә доғру кетдин. Бу учурум нә узун имиш, битиб-түкәнмәзмиш вә сәнин фикрин јенә дә учурумун дибинә апаран сүр'әти үстәләди вә сән јенә дә дәрд әлиндән дәли олмуш о гарыны көрдүн. Онун оғлунун ады нә иди? Сәнин институтунда ишләјирди, нә иди ады? Јадына кәтирә билмәдин, амма һәмин оғланын сифәти көзләринин габағына кәлди, о оғланын арыг, саралмыш, хәстә сифәтини дә анасынын сифәти кими тамам дәгиг, ајдын көрдүн вә түкләрини үрпәшдирән бир һејрәт сәни бүрүдү: бу оғлан сәнин өз чаванлығына чох охшајырды, дүздү, сифәти башга сифәт иди, амма көзләри ејни көзләр иди, даһа доғрусу бу көзләрин бахышы, ифадәси ејни иди.

О оғлан сәнин институтунда, кәрәк ки, лаборант ишләјирди, јохса мүһасибатда ишләјирди? Јох, јох, лаборант иди, һәтта сән онун бир мәгаләсини дә охујуб тә'рифләмишдин, сон вахтлар һәр күн сәнин гәбулунда отуруб көзләјирди, бир дәфә гәбул да етдин ону. Сән һәмин гәбулу да инди — нечә илдән сонра там дәгиглији вә ајдынлығы илә хатырладын, даһа доғрусу јадына салдын ки, о оғлан сәнин габағында отурмаға чүр'әт етмәјиб, ајаг үстә дајаныб, әлләринин бармагларыны сындыра-сындыра нә исә хаһиш едирди, сән онун нә хаһиш етдијини јадына кәтирә билмәдин, амма онун хәстә вә кәдәрли көзләринин нечә долдуғуну инди дә ачыг-ајдын көрдүн вә һәмин долмуш көзләр бу дәм гаранлыг ичиндә сәнә бахырды. О, сәндән нә хаһиш едирди? — дејәсән ев мәсәләси иди, һә, һә, ев мәсәләси иди, сәнин институтун үчүн ајрылмыш бир мәнзил нөвбә илә она дүшүрдү; он ики ил һәмин мәнзили көзләдијини деди, деди ки, јашаја билмир... Сән нә етдин?

Гаранлыг ичиндә бахан о долмуш көзләрин хәстә вә кәдәрли ишылтысы сәни јандырырды, әридирди, сән сүр'әтлә учурумун дибинә дүшүрдүн вә сән истәјирдин ки, һәмин сүр'әт сәни о долухсунмуш көзләрин бахышындан узаглашдырсын, амма о көзләр дә сәнинлә бирликдә учурумун дибинә кедирди. Сән даһа тәјјарәдә олдуғуну, гәзаја уғрадығыны јадындан чыхармышдын, нә командирин сәрнишинләрә мүрачиәтини ешитдин, нә јанындан өтән стүардессалардан хәбәрин олду, нә дә сәрнишинләри көрүрдүн, ешидирдин, сәнин үчүн јалныз зүлмәт бир гаранлыг вар иди вә сән билирдин ки, индичә һәр шеј битәчәк вә истәјирдин ки, тез олсун, битсин һәр шеј, даһа дөзә билмирдин.

О сәндән нә хаһиш етди?—ахы нәсә хаһиш етди сәндән, нә? Һә, ев мәсәләси иди, анасы, арвады, ики ушағы—евләри јох иди вә нөвбә онун нөвбәси иди, бәс сән нә етдин? Сән кимә вердин мәнзили? Јадына сал, јадына сал, кимә вердин? Кәримлинин гызына вердин, чүнки Кәримлинин гызы тәзәчә әрә кетмишди, чүнки Кәримлинин гызыны тәзәчә ишә көтүрмүшдүн, чүнки сән сәнәдләрини академијаја вермишдин, чүнки Кәримли сәнә сәс верәчәк адамлардан бири иди.

Сән јенә дә бүтүн гүввәни топлајыб јериндән галхмаг истәдин, өзүнү бу зүлмәт гаранлыгдан һараса бир јана атмаг истәдин вә о заман бүтүн дәһшәти илә һисс етдин ки, тәрпәнә билмирсән, сәнин ичиндә бир чәкисизлик вар иди вә сән јенә дә о гарыны көрдүн, о гарынын сөзләрини ешитдин: ај кими доғдун, күн кими батдын, минәндә ат бағры јардын, сајдығына салам вердин, сајмадығына јан чевирдин, дүшмәнинә дирсәк көстәрдин, гәниминә ган уддурдун; алтынын бәдов атына, чијнинин түфәнкинә, тәркинин долу хурчунуна, ағзынын кәсәрли сөзүнә анан гурбан, ај бала! Вә сән анчаг инди, сәни сону көрүнмәјән о учурума апаран битмәз-түкәнмәз сүр'әт вә зүлмәт гаранлыг ичиндә бүтүн ағрысы илә дәрк етдин, көрдүн ки, сәнин гәбул отағында ајаг үстүндә дајаныб көзләри долмуш о хәстә вә кәдәрли оғлан анасы үчүн—о тахтасинәли гары үчүн нечә чијни түфәнкли, алты бәдов атлы имиш, тәрки нечә долу хурчунлу имиш. Катибә сәнин јанына кәлиб дејәндә ки, һәмин хәстә оғлан өлүб, сән әввәлчә билмәдин ки, сөһбәт кимдән кедир, сонра таныдын, јадына дүшдү ки, үч-дөрд ај әввәл нәдән өтрүсә сәнин јанына хаһишә кәлмишди, сонра сән беш-он дәгигәлик вахт ајырыб о оғланын дәфн мәрасиминдә иштирак етдин вә о заман һамы сәнә миннәтдарлыгла, һејранлыгла бахырды, чүнки сән кимсәсиз, танынмаз-билинмәз, бәдбәхт бир адамын дәфнинә кәлмишдин, сәнин кәлишин һәмин дәфн мәрасиминә јарашыг вермишди. Бир-ики ајдан сонра катибән сәнә деди ки, үрәјиндән вәфат етмиш һәмин оғланын үчүнчү ушағы анадан олуб, сән әввәлчә јенә дә сөһбәтин кимдән кетдијини хатырлаја билмәдин, сонра јадына дүшдү вә сән доғрудан да тәәссүфлә башыны буладын. Нә иди о оғланын ады? Нә иди? Һә, Закир иди, тапдын, Закир иди. Јох, Закир о дејилди, Закир башгасы иди.

Саат 21.14. Һүндүрлүк 6300 м. Сүр'әт 760 м. Һаванын дәрәчәси—26.

«ТУ-154»-үн тәјјарәчи кабинәси.

КОМАНДИР. Бакы! Бакы! 85 510. 85 510. Насазлыг арадан галдырылыр. Насазлыг арадан галдырылыр. Енмәји давам етдирирәм.

Закир башгасы иди вә һәр тәрәфи басмыш о гаранлыг ичиндә чохдан көрмәдијин, һеч вахт јадына кәтирмәдијин, һеч вахт һагларында дүшүнмәдијин адамлар, мүхтәлиф сифәтләр бир-бир сәнин көзләринин өнүндән өтмәјә башлады вә о сифәтләр бир-бирини әвәз етдикчә сәнин фикрин дә дәгиг вә ајдын ишләјирди: бах, киминсә хәтринә аспирантураја гәбул заманы буна «ики» вердин, буну ишдән чыхардын, буна төһмәт вердин, буну отағындан говдун, буну сөјдүн, бунун әсәрини сахладын, чүнки өзүндән хошун кәлмирди, буну горхутдун, буна ешг е'лан еләдин, сонра да бәдбәхт еләдин вә сүр'әтлә бир-бирини әвәз едән бу мумија кими сифәтләрин архасында инсанлар дајанмышды, талеләр дајанмышды, бүтүн бу инсанларын аиләләри вар иди, гајғылары вар иди, севинчи, кәдәри вар иди вә сәнин бир төһмәтин, бир сөјүшүн, бир дәркәнарын талеләри һәлл едирди. Бу дәфә сән һәмин адамларын һеч вахт көрмәдијин аналарыны, арвадларыны, ушагларыны көрдүн, даһа доғрусу, бу көрүм ајры-ајры аналарын, арвадларын, ушагларын сифәти дејилди, бир күлл иди вә бајагкы чага чығыртысы әвәзинә инди сәнин бејниндә бир уғулту вар иди вә сән һәмин уғулту ичиндә тахта синәси ганчыр-ганчыр олмуш о гарынын сәсини дә

ешидирдин. Сонра јенә мүхтәлиф сифәтләр сәнин көзләринин гаршысы да бир-бирини әвәз етди вә онлар елә сүр'әтлә бир-бирләрини әвәз едир ди ки, сәнин бејнин анчаг бир-ики сөзлә онлары сәнә танытмаға мач тапырды: буна һәмишә јалтагланардын, буна инди јалтагланырсан, бу дан горхурсан, буну јаландан тә'рифләјирсән, буна һәмишә һәдијјә кәтирирсән, буна һәмишә бағламалар көндәрирсән вә бу дәфә сәнин анан көзләринин габағына кәлди вә бүтүн дәһшәти илә сәнин фик риндән кечди ки, нечә илләрдир биринчи дәфә анан сәнин көзләрини габағына кәлир. Сән бәркдән гышгырдын, сән билдин ки, сәсин чых мады, амма сән гышгырдын вә сән тамам ачыг-ашкар һисс етдин ки учурумун диби чатыр, индичә партлајыш олачаг вә һәр шеј гурта рачаг.

Саат 21.15. Һүндүрлүк 4800 м. Сүр'эт 690 км. Һаванын дәрә чәси—17.

«Ту-154»-үн тәјјарәчи кабинәси.

МҮҺӘНДИС. Командир, насазлыг арадан галхды. Кенер торлары ишә салмаг олар.

КОМАНДИР. Бакы! Бакы! 85 510. Кенераторлары ишә сал дыг. Кенераторлары ишә салдыг. Ичазә верин һүндүрлүјү ј ғаг, учуша давам едәк.

Әввәлчә о партлајышын шө'ләләри аз галды сәнин көзләрини ја дырсын, сонра бир сүкут чөкдү, бејниндәки уғулту јох олду вә сә әввәлчә баша дүшмәдин ки, нә олуб, сән өз үрәјинин дөјүнтүсүн ешитмәјә башладын, үрәјин аз галырды јериндән чыхсын вә јалн бу заман сән баша дүшдүн ки, тәјјарәнин ишыглары јаныб. Сән көз ләрини јумдун, амма јенә дә јумулу көзләринин габағында шө'лә ләр ојнајырды, сән ики әлинлә дә тәрдән тамам јаш олмуш сачлары ны, сифәтини силдин, сонра көзләрини ачдын вә бу дәфә тәјјарәни ишыгларыны, иллүминатору, өз әлләрини, ајагларыны ајдын көрдү вә бирдән-бирә сәни дәһшәт басды, сәнә елә кәлди ки, сачларын ағар маг ағарыб. Сән күчлә башыны чевириб креслоларын арасындан а хаја бахдын: һәмин беш-алты јашлы гыз ушағы анасынын гучағын да иди вә дејәсән ағладығы үчүн көзләри јаш иди, гызармышды, ам ма инди о балача гыз јашлы көзләри илә күлүмсәјирди, сән дә он күлүмсәмәк истәдин, амма додагларын гачмады, сән күлүмсәј билмәдин, сонра сән о бири сәрнишинләрә бахдын, кизлин-кизли бахдын, сән истәмирдин ки, онлар сәни көрсүн, әслиндә сән горху дун ки, онлар сәни көрсүн, әслиндә сән горхурдун ки, онлар сән көрәр.

Сәрнишинләрдән кими һәрарәтлә о бирисинә нәсә дејирди, ким севинчиндән күлүрдү, кими голларыны кениш ачыб дәриндән нәф алырды вә бу вахт јанындан өтән јарашыглы стјуардесса сәнә бахды күлүмсәди: «—Горхмајын.»—деди вә сән чијинләрини чәкмәк, «—Н дән горхачағам?» – демәк истәдин, амма нә чијинләрини чәкди нә дә бир сөз дејә билдин, чүнки сәнин бејниндә дәһшәтли бир јо ғунлуг вар иди, сәнин бүтүн бәдәнин јорулуб әлдән дүшмүшдү, сән т мам һејсиз идин.

Көзләрини јумуб бирчә анлыг да олса јатмаг истәдин, өзүн унутмаг истәдин, амма бир шеј чыхмады вә сән бејниндәки о дәһшәт ли јорғунлуг ичиндә бир мүддәт елә-беләчә отурдун; сонра иллүмин торун шүшәсиндән бајыра бахдын вә бирдән-бирә сәнә елә кәлди ки бајаг аеродромда көрдүјүн о бөјүк тәјјарә көлкәси дә инди сәнин үч ғун бу тәјјарә илә бәрабәр учур.

Сән чох јорулмушдун, она көрә дә бу барәдә даһа фикирләшмә дин, амма бир мүддәт иллүминаторун о тәрәфиндә о бөјүк тәјјарә көлкәсини дә өзүнлә бәрабәр учан һисс етдин.

Саат 21.18. Һүндүрлүк 9000 м. Сүр'әт 880 км. Һаванын дәрә чәси—44.

Сән креслонун кәмәрини ачыб ајаға галхдын вә туалетә тәрәф кетдин. Сәнә елә кәлирди ки, һамы сәнә бахыр, архадан бүтүн сәр нишинләрин көзү сәнә дикилиб. Сәнин тәрдән јашармыш көјнәјин һәлә гурумамышды вә јаш көјнәк сәнин күрәјинә бир буз лајы кими јапышмышды, бу јаш көјнәкдә бир буз сојуғу вар иди. Сән туалетә кирдин, гапыны бағладын вә һәлә дә кечиб кетмәмиш бир горху илә күзкүјә бахдын, чүнки һәлә дә сәнә елә кәлирди ки, сачларын ағар маг ағарыб, амма сән күзкүдә јенә дә һәмишәки кими зил гара сачла рыны көрдүн, һәмишәки сифәтини көрдүн вә сән күзкүдәки сифәтин белә бир адилијинә, белә бир һәмишәкилијинә һејрәт етдин, бир мүд дәт көзләрини бу гапгара сачлардан, бу сифәтдән ајырмадын, сонра бүтүн күчүнү топлајыб өзүнлә зарафат еләмәк истәдин, «—Нә вар, нә јох?» —сорушмаг истәдин, амма сорушмадын, дарағыны чыха рыб сачларыны дарадын, үзүнү јудун, кағыз дәсмалла гуруланыб туа летдән чыхдын, јенә дә кәлиб биринчи сыранын биринчи јериндә отурдун.

ЕПИЛОГ. БЕШ ИЛДӘН СОНРА

22 сентјабр 1988-чи ил. «Бакы—Кисловодск» гатары. «СВ» купеси.

Академијанын һәгиги үзвү, бөјүк Елми Тәдгигат Бирлијинин рәһ бәри Мәрдан Дадашлы вә бир сәрнишин.

— Мән сизи көрән кими таныдым. Мәрдан мүәллим. Мәним үчүн шәрәфдир ки, сизинлә бир јердә кедирәм.

— Чох сағ олун.

— Һәгиги сөзүмдүр!

— Чох сағ олун.

— Јәгин истираһәтә кедирсиз?

— Һә.

— Мән тәјјарәјә билет алмаг истәјирдим. Сонра фикрими дә јишдим. Елә бил үрәјимә даммышды ки, сизин кими бир адамла јол јолдашы олачағыг, бир купедә кедәчәјик.

— Мән дә биринчи дәфәдир ки, гатарла кедирәм. Арвад, ушаг лар, кәлинләр мәчбур еләди, дедиләр ки, нечә илләрдир бир дәфә вахт тапыб мә'зунијјәтә чыхмысан, гатарла истираһәт едә-едә кет. Амма һајыф дејил тәјјарә!.. Дүздү, бир дәфә, беш-алты ил бундан га баг, јадымда дејил, һараса кедирдим, тәјјарәмиздә ишыглар сөндү.

— Ишыг сөндү? Сиз күлүрсүнүз, Мәрдан мүәллим, амма мән тә сәввүрүмә кәтирирәм ки, нечә дәһшәтди. Буна үрәк давам еләмәз...

— Сиз үрәји бир елә дә давамсыз билмәјин.

— Бәс сонра нә олду?

— Нә олачаг? О саат дүзәлтдиләр, гуртарды. Тәјјарәдән јахшы сы јохду...

Август, 1983. Шүвәлан.